

SZENTÁGOTHAJ JÁNOS

Ulyssesként az agy körül

Második rész

Januári számunkban adtuk közre Szentágotthai János sajátos curriculum vitaejének első részét. Sajátos, mert kevés tudós vállalkozik ilyen jellegű, önmagával és olvasójával egyszerre beszélgető, töprengő, kitarulkozó visszaemlékezésre. Mostani számunkban kutatói munkásságának kiteljesedését követhetjük végig; a háború utáni időket, a szép emlékéjú pécsi korszakot, az Akadémián, a „másik gályán” eltöltött éveket. A márciusban sorra kerülő harmadik, befejező részben a legutóbbi tizenkét év történetét olvashatjuk.

De elmúlt fél nyolc... gyerünk mosdani és gyorsan a reggelit. Régebben a ház ilyenkor már hangos volt a gyerekek iskolába vagy egyetemre indításától (három leányt neveltünk fel; most már mind orvosok, saját családdal). Egyedül maradtunk és Alice nesztelen háztartási kompetenciája nyomán rendtelenség csak az íróasztalomon türelik... A második feletti tükörből minden nappal egy – mégis jaj, de észrevehető árnyalattal – más arc tekint vissza. Sok évig nem volt kellemetlen ez a változás. Az a tejeles, kissé bágyadt nézésű leányos arc minden alkalommal valamicskét határozottabban, bátrabban nézett szembe önmagával. A romantikusan világfájdalmas tekintetben mind több lett a kérdező, választ követelő. Majd az első ráncok és korán az első ősz hajszálak, meg a homlok kopaszodása is csak nyereség, de aztán kérlelhetetlenül (mint a homokóra fogyó szeméi) az alsó szemhéjak táskái az élet delét túllépett, kissé korán öregedő, közel álló szemű (Schöpf-Merei Ágost húgán keresztül génállományomba került) férfiarcot mutatják. Az élénk mozgás, a két lépcsőfok egyszerre vétele és szenvedélytől fűtött beszéd mögött az „aranyfedezet” már csak amolyan mai „konvertibilis valuta”...

Odalent már vár a fekete „státuszszimbólum” a háromágú csillaggal. „Jó reggelt, Józsi” (kivülálló füleknek Tófei elvtárs). Elvillan az Erzsébet híd panorámája, a belváros, a Múzeum körút, majd (az autósoknak) a pillanatnyilag kellemessé varázsolt Üllői út. A 93-as kapunál (ahol a ravatalozóhoz hozzák a város mindennapi „termését”) már sűrű

sorokban tömörülnek a hallgatók. „Siessünk – mondják –, itt a Szent János a népautóban”. Fel a köpenyt és már jön is a tantermes tanársegéd... „II. éves általános orvoskarriak: az agykéreg szerkezete két órában.” Mosolyra késztet mindig az a különbség a tanterem Lenhossék Mihály század eleji hallgatóságát mutató fényképek és a maiak között: merev keménygallér, fekete zakó, csikos nadrág, kifent bajszok; egy-két hölgy díszes kalappal, és ma (?) ...csak a fiatal tekintetek csillogása ugyanaz. Aztán az előadás kétórás eksztázisa, a csodálatos szerkezetek... ő, a formák rejtelmes varázsa”, ahogy a gondolat boncolgatja a finoman egymásba kapaszkodó részletek ága-bogát...”, „a sok gyökerecske (át meg át hímezi finom fonalát) esomóba szöve, bontja bogját...⁽¹³⁾ Hehe, és téged ezért fizetnek, amiért te tízannyit adnál (ha lenne miből)... bizarr kutya-komédia, a legtöbb jó tudományos gondolatod előadás közben jön; a kisagymodell és a neuronhálózatok új működési elvei mind a hallgatóknak tartott előadásaid során fogantak. (És persze mi nagy tudományos intézeteket tartunk fenn kizárólag kutatással foglalkozó „tudományos elit” számára; a fejlődés ellentmondása, vagy alapvetően rosszul csináltak? Ó, Prométheusz... a régiek szimbólumai, pedig én még el se loptam az istenek tűzét... mégis ezek a zsigereket marcangoló kételemek!)

Szeretem ezt az anatómia intézeti szobámat. Annak idején, Lenhossék alatt, 1930-ban ez volt a 60-as labor vagy a „leányszoba”. Ide kerültem be még elsőévesként famulusnak

1930 karácsony tájékán és azóta némi (18 éves) megszakítással látok le a nagy magasságiablakból ugyanarra a kis kertészre, esenevész orgonabokraival a még mindig szép akácok alatt. Milyen gyönyörűek is voltak akkor az Üllői út öreg akácfái és maga az egyetemi élet! No de ne próbálj versengeni Németh Lászlóval⁽¹⁴⁾, aki ezt megírta pár évvel korábban... professzoraink is nagyobbára ugyanazok voltak. A nagy gazdasági válság akkor tört reánk, az élet ment tovább, és a kivételezettekhez tartozva a polgár kényelmetlen fenszengésén kívül nem gondoltál sokat azzal a „mond mit érlel...”-lel. – Eleinte nehéz volt az otthoni játéklaboratórium mindent improvizációra bízó feltételeiről átszokni a tudományos szöveten kemény technológiai fegyelmére. De a harmincas évek elején még rend volt, nem technikusok hada dolgozott a „kutató úr” helyett. Mihálik Péter adjunktus csontvelőig ható guinyos megjegyzéseivel tartott fegyelmet. Nemigen szerették és számtalan gyilkos sztori keringett körülötte, ami viselkedésének furcsaságai miatt a pesti humornak nem esett nehezére. Pedig mint tudós, egyike volt a legvilágosabb fejeknek, akivel a sors összehozott. Regénybe illő figura volt ő is. Anyját állítólagos kollaboráció miatt a fehérterroristák felakasztották, de ezt a „szégyenteljes” titkot próbálta rejtgetni és kompenzálni mindaddig, míg 1944 végén Dél-Afrikáig sodródott (megfelelőbb helyet nem találhatott volna?!). És ha még mindent meg lehetne írni, ahogyan történt és láttad...

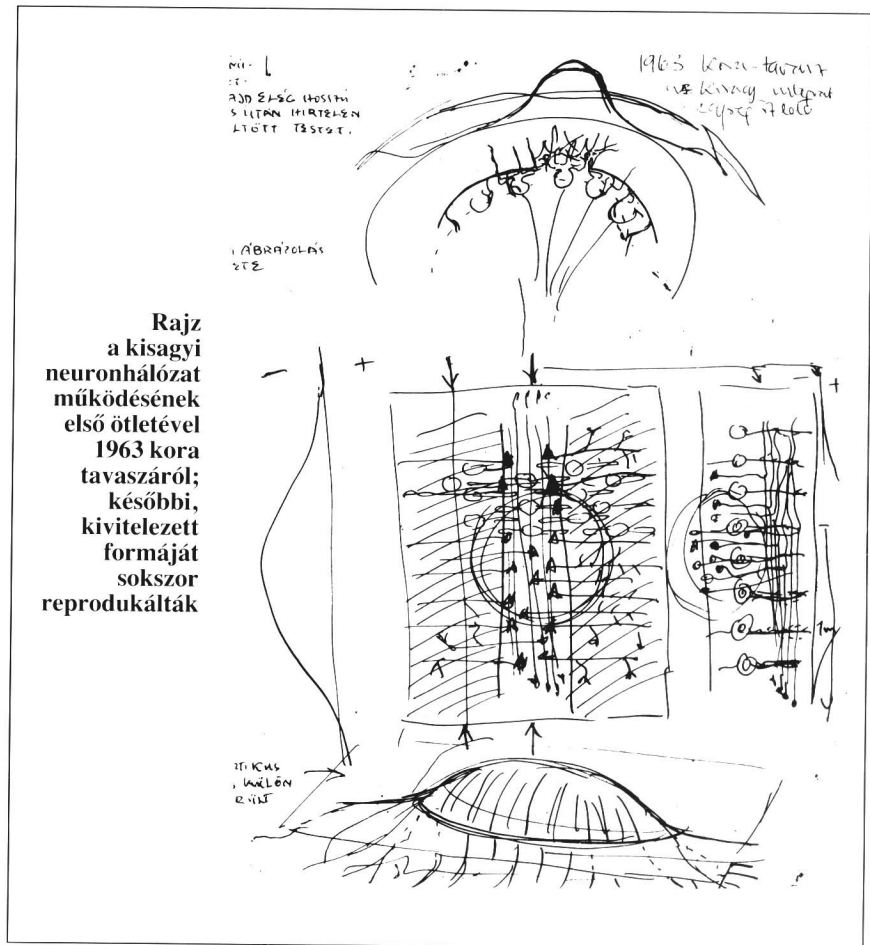
De Mihálik minden fegyelme csak

ideig-óraig tudott megtartani a szolid iskolás kutatóútján. Ez csak a máz, kifelé a korrekt, szolid kutató (hiszen a piacról élünk), belül romantikus-fantasza: álomvilág Ulyssese... „Így kell lennie, mert így szép”, ezért lettél hát agykutató... autodidakta (magától marha) módon. Kívül voltaképp sohasem történt veled semmi rendkívüli (azon a pár kalandon kívül), de álomvilágodban annál több, csakhogy ez már szaktudomány és nem idevaló. Az élet talán hozott mindent: időben tanársegéd, idő előtt adjunktus és magántanár lettél és '44 végére kész önálló ember, majd rövid összeomlási katonai szolgálat és hadifogság után, 34 éves fejjel egyenest beleszóppentél 1946-ban a pécsi orvosi kar anatómiai tanszéke-be, egyetlen tanársegéd nélkül, de romantikus „vagányságod” diadalmas tetőfokán.

Pécs háborús rombolásoktól megkímélten, valósággal a boldogság szigetének tűnt akkor; tanszéki elődöm⁽¹⁵⁾ rövid működése során szépen felszerelt intézetecske. A '46-47-es években kinevezett kiváló tanárok sora révén az akkor még Erzsébet Tudományegyetem Orvosi Kara sok évre nemzetközi tudományos tekintélyben országunk legjelentékenyebb felsőoktatási intézményévé vált (Budapest akkoriban nem számított, túl sok volt a pusztulás és valamivel több a kelleténél a tülekedés és intrika), amely előbb Entz Géza, majd 1948 után Ernst Jenő igazemberségéből, kivételes tudományos kvalitásaiból és persze politikai tekintélyének védelme alatt jól vészelte át a „fordulat évének” becézett átalakulást, sőt a személyi kultuszos idők nehézségeit is.

Közben sorra jönnek a dolgozószobámba mai munkatársaim. Minden nap van valami izgalmas újdonság, egy-egy új sejtfajta vagy kapcsolódási mód az agykéregben, vagy az agytörzsi magvakban valami új elektronmikroszkópi észlelet, ill. ennek identifikációja azzal, amit a fénymikroszkópban látunk; egy új összeköttetés-féleség követése az új, nagy erejű módszerekkel. Hol van ez attól, amivel negyven évvel ezelőtt ugyanitt küszködtem! Csak az fáj a vénülő kutatónak, hogy szinte mindennap új felfedezések gúnyos fintorként mutatják: annak idején ezt sem vetted észre, nem mertél hinni ösztöneidnek. Túlságosan óvatos komformista voltál tudományodban is (a Bolyai Jánosokat nem ilyen fából faragják, de meg is fizetnek érte).

Hát igen, de legalább a tanítványok tették azzá a felséges Kalüpszó-szigetet. Szerencséd is volt. Ugyan, kinek másnak jutott olyan „Wundermannschaft”⁽¹⁶⁾, mint neked. Nem is tudnád

megmondani, hogy kezdődött. Talán azon a délutánon, amikor Entz Béla bácsi 1946 márciusa elején először bevitt az intézetbe és könyvtárba, ahol később 4 évig laktunk. Beszéltem néhány bémész szemű medikusnak; elsőre nem is tűntek ki a legjobbak; csak lassan-lassan alakultak ki emberi kapcsolataink a gyönyörű környéken tett barangolásaink során. Infláció volt, mire budapesti fizetésem távra-tilag odaért, fabatkát sem ért. Gyermekünk akkor még Svájcban voltak, ahová őket a kinti rokonság egyik utolsó Budapestről kimenő szerelvényén még '44 decemberében kimenekítette. Alice-szal sokat jártuk egyedül a pécsi környéket, gombát szedni, mert bizony a sovány klinikai kosztból nem mentünk sokra. A könyvtárban, majd egy csatlakozó kis laboratóriumban rendezkedtünk be Entz Bélától kölcsönzött kollégiumi bútorokkal (ami lakásunkból megmaradt, Budapesten volt beraktározva).

Eleinte nem is akartunk maradandóan Pécsen berendezkedni. Szó volt róla, hogy átveszem a budapesti II. tanszéket, de az úgy húzódott. És közben észrevétlenül, csodaként ki-

alakult az a különös „kegyelmi állapot”-szerű atmoszféra, amely akkor intézeti közösségünket jellemezte. Mintegy 300 négyzetméter alapterületen éltünk akkor egy gubancban. Alice és a '46 őszén Svájcból visszatért gyerekek, tanítványok, takarító-asszonyok, fűtők, boncmesterek, pár laboratóriumban és dolgozószobámban, ahol az intézet egyetlen kutatómikroszkópjánál „nonstop” ült valaki; a szomszéd állatműtőből áthallatszott Bandi⁽¹⁷⁾ egy-egy cifrább káromkodása, ha valami nem sikerült. Én meg hol íróasztalom mellett ültem angol nyelvű cikkeimmel bajlódva (azelőtt németül írtunk és ezt a budapesti „Reichsdeutsche”-ben⁽¹⁸⁾ kellőképpen belénk verték), hol belenéztem a mikroszkópba, hol beleszóltam a nyitott ajtón keresztül a laboratóriumban szüntelenül zajló paláverbe, hol a készülő atlasz ábráit rajzoltam (ti. a művészek számára a lényegét elő kellett rajzolnom), hol pedig behívtak az állatműtőbe, ahol 4-6 órás idegőrlő preparációval Gömöry és „gang”-je eljutott addig, hogy beszállhassak és két perc alatt tönkretegyem a készítményt. Primitív kísérletes technikánk mellett

Martyn Ferenc pécsi „anatómiája”. A bal felső sarokban à la Greco arcképm. (Rossz nyelvek szerint a jobb alsó sarokban látható fejezett agy biztosan férfitől származik.)

Az „agyasok” találkozója az Anatómiai Intézet könyvtárában, Budapesten. Az óramutató járásának megfelelően: Lissák Kálmán akadémikus, F. O. Schmitt híres amerikai biofizikus, csekélységem, Hámori József fő elektronmikroszkóp munkatársam, háttal Ádám György akadémikus

ennyi ideig maradt használható állapotban az egyensúlyérzékszerv egy-egy idegvégződése. Tudományos vagányságaim közül mégis erre vagyok legbüszkébb.

Közben két nagyobbik leányunk, Katica és Klára megretgözött lábaink alatt, bújócskák körzetébe bevonva a bonctermet és a tetemeket takaró lepleket is. Ebben a különös légkörben állt össze minden, amit azelőtt csak részleteiben sejtettem, egységes tudományos világképpé. Oh, nem a maira, ahhoz további 25 év kellett, de mégis valami egészen, univerzálisnak halvány „földi mására” tanítva, tanulva és férfivá érve.

Boldog voltam, pedig odakint kibontakozott Mátyás, „a nem igazságos” uralma, éjszakánként szürke Pobjedák álltak meg egy-egy ház előtt, a suttogás, hogy tegnap kit vittek el és vajon miért. Mi mégis belül a békés alkotás szigetén éltünk (vagy talán jobb kép lenne Boccaccio vagy Poe pestis elől menekült udvari társaságáé?); az intézeten kívül is egyetemünkön a szolidaritás és az összetartás igaz barátsággá kovácsolódott. Eljártunk egymáshoz vacsorákra éjjel után 2–4-ig vitatkozva, nem csupán a professorok, hanem Martyn Ferenc, a festő és Dombay János, a kiváló archeológus is.

1950-ben Kossuth-díjamból és a város segítségével lakás is került. No persze ebben nem kis szerepe volt Ernst Jenőnek, aki a csinjaink során fejünkre gyülő viharokat elháríttatta. Perverz módon a veszély az élet felfokozott és tudatosabb élvezetére készítetett, és a liszenkóizmus és lepeinszkaizmus ellen megfogalmaztam közösségünk pimasz jelmondatát, Matyit parafrázálva: „Intézetünk nem rés, hanem bástya a nyugati tudomány frontján”. Ezért is van

benned az a kiolthatatlan nosztalgia az '50-es évek eleje iránt: az élet micsoda felfokozott érzése volt, minden szégyenteljes és nyomasztó jellege mellett, a Sántha-féle boszorkányperen donkisotti kirohanásod... vagy az összegyეთemi „nagy hurálon”, a rosszul sikerült írásbeli vizsga miatt ellened erőltetett „népítélet”, amelyben neveltségessé tetted a mondva csinált vádakat. Persze mert *more hungarico* elárulták a „helyezkedők” a „vádponthoz”, és volt idő felkészülni kellően demagóg viszontválaszra, és az elnöklő Szikra elvtárs megyei első titkár nyilvánosan neked adott igazat; vagy Ödönnel⁽¹⁹⁾ inszenzált mesteri színjátékunk, amikor *agent provocateur*rel szerzett „vádak” alapján kizárandó hallgatók fegyelmi tárgyalása során „színlag rájöttünk” arra (amit persze már előbb tudtunk) és az „erköcsi felháborodás” élő szobraiként vonultunk ki a tárgyalásról. Kár, milyen kár (!): tisztességes rendszer nem tud polgárainak ilyen cifra élményeket nyújtani (feltéve, hogy az ember baj nélkül megússza). Szerencés fickó vagy te alapján... benned ezt a sok nyomasztó élményt békévé oldja az emlékezés⁽²⁰⁾. „Šagschon” – mindig talpadra estél, megmaradtál hét „jó” születési bizonyítvánnyal a zsebedben, amikor ártatlanok százait hurcolták el (kollektív szégyenünket persze viselned kell). Bombák robbanása 10–15 méterre tőled, kibiztosított puskával való fenyegetés, két halálosnak ígérkező betegség, és mindez neked a „felfokozott életérés” emléke? Akkor is így papolnál, ha az élet a bibliai Jób példája szerint járt volna el veled? Vajon milliók között akad-e egyetlen ember is, akit az élet minden ráhatása így vezetett? A családi légkör és nevelés, szigorú,

de liberális szellemű iskolai oktatás, a weimari Németország minden rövid életű javát megkaptad az itthoni maszlag helyett. Mestereid, barátaid, kiknek még gyarlóságai is csak torzító tükörként tárták eléd: *így ne!* És sok éven át volt atyai főnököd Kiss Ferenc (számos furcsasága mellett), értetted és értékelnél tanult ösztönös paraszthumanizmusát, „prófétai látását”, és amikor kellett, civil kurázsiját. Végül a legfőbb jó, amit az élet adhat, saját szűkebb családi életed!

1956 után, ahogy konszolidálódtak az ország nagy dolgai, ahogy oldódott kifelé való elzártágunk, úgy esett szét privát pécsi paradicsomunk. Nem vádolhatok senkit, legfeljebb önmagamot, de minék tenném. Jól megúsztam és tudományos munkánk kibontakozása miatt az intézet vezetését mind jobban átengedtem legkiválóbb tanítványomnak, későbbi utódomnak, Flerkő Bélának. Jobban is csinálta. Utolsó Pécsen töltött éveimre esett a világot bejáró utazásaim sora, a lassan mégiscsak beért nemzetközi elismerés és persze kritika; tudományos szemléletem átváltása a neuronláncokról a neuronhálózatok elemzésére és elméletére. Ez a gyarló rajzocska egy 1962/63 telén tartott előadásom táblán készített rajzának utólagos lejegyzése („tanár úr, kérem, azóta sem készültem soha...”), majd a kivitelezett rajz 1963 tavaszán az Akadémián bemutatott elképzelésem. Egy darabig világszenzációt keltett, pár évig azt hittük, felfedeztük a spanyolviaszt. Könyvet is írtunk az ötletből egy ausztráliai és egy japán kutatóval⁽²¹⁾. Mondanom se kell, nem fedeztük fel, de azért mégis valamit léptünk előre.

Évek óta rajzoltam fel a hallgatóknak a táblára a kisagy csodálatos

derékszögű térrácsot képező neuronhálózatát és elmélkedtem róla, vajon mit jelenthet a térrácsban az ingerület ebben vagy abban az irányban való terjedése. Szép játék mindenképp, de egy idő múlva, 1954 óta tudtuk, hogy a már régebben ismert idegi gátlást különleges gátló neuronok okozzák, amelyekben az ingerület ugyanúgy terjed, mint a többiben, csak az idegrost végződése nem izgalmat, hanem annak ellenkezőjét, minden izgalom letiltását (gátlást) adja tovább. Én is sokat játszottam ezzel az '50-es évek második felében, de a Descartes-féle klasszikus reflexív képzelet oly módon gyökeresedett belém, hogy a gátlást úgy tudtuk csak elképzelni, mint az izgaloméval párhuzamosan futó utat a reflexet végrehajtóival ellentétes hatású izomműködés letiltására. És akkor a kisagykérgen átfutó fő neuronlanc mellé kapcsolts, arra derékszögben futó idegsejtek eloszlásáról és kapcsolatairól beszélve, egyszerre eszembe ötlött: miért ne lehetnének ezek a sejtek gátlók? Villámesapásként futott át rajtam: igen, tehát ez a gépezet titka! (Innen a későbbi könyv címe.) A többi már a játszma mechanikus lejátszása. Hány variációban próbáltam ugyanezt a gondolati stratégiát az agyvelő minden részében az utóbbi 15 évben, utóbb mindinkább az agykéregben sok-sok idegtépő gyötrődéssel és pár szép igazolással... „és mi végre”? Ma már ugyanezt direkt eszközökkel és nem vad spekulációval kutatjuk (még szerencse, hogy ebben tanítványaim fontos kezdeményező szerepet visznek).

De 12 óra elmúlt és lehet átmenni a másik gályapadhoz, a Roosevelttér 9. alá. – „Hogy vannak, hölgyeim... (ez a titkárnokhoz... „olaj”⁽²³⁾)... és fejest az akták világába. Bizottsági jegyzőkönyvek, elnökségi és közgyűlések előkészítése, határozatok megfogalmazása (jaj, valaki meg ne sértődjék), nemzetközi együttműködés, protokollfogadások, bolondok és feltalálók, világmegváltó ötletet boldog birtokosainak levelei garmadával, kérelmezők joggal vagy anélkül, munkatársakkal való tanácskozás, egyszerűen a tudománypolitikai bürokrácia százfejú hidrája és egy mindennek felett: „hiúság, tudós a neved”.

Szívesen csinálnám, ülnék ezen a Dózsa-trónon, ha sikerülne csak valamiképp is javítani tudományos közéletünk számos baján. Milyen lelkesítő boldogsággal fogtunk hozzá tudománypolitikánk reorganizációjához 1948-ban a Tudományos Tanács és 1949-ben az Akadémia újjáalakításának idején. A sok szép új folyóirat, amely majd szétviszi a világba tudományunk híreit. Volt is eredménye. Hány gratuláló levelet kaptam a háborúból

éledező Európa országaiból azzal a kérdéssel, hogyan lehet ilyen kis országból ennyi területen érdekes új eredményt előteremteni? Ide jártak nem egy fejlett nyugati országból mód-szereket, modern szemléletet tanulni, amíg még vagy amikor már újra lehetett. Tekintélye is volt az Akadémiának tudományos életünkön belül és kifelé a közéletben egyaránt. Azután észrevétlenül, valahol a '60-as évek táján ez a hímpergő kissé megkopott, egy alapjaiban megváltozott, sokszorosan bonyolultabbá vált világ hideg fényében azon vesszük észre magunkat, hogy nem vagyunk azok, akiknek magunkat véltük. Vagy csak magunkat csaltuk és sohasem voltunk valakik? Vagy nem is történt semmi, csupán egy mikroszkópos méretű, közepesen fejlett országocská, ugyan mit is akarhat ebben a fékeveszetten (hová) rohanó fejlődésben? De nem, ezerszer nem: „az nem lehet, hogy ész, erő és oly szent akarat, hiába sorvadoznak...”!

De lejárt a meghosszabbított munkaidő is, és kissé már rogyadozó térdel mászom fel a negyedik emeletre (a felvonót orvosi megfontolásból kerülöm), és befogad az édes otthon, amit jobbik éned tart fenn és tölt ki szeretetének melegével. Itt békesség honol, esend és szerető gondoskodás vesz körül: nyugodt beszámoló a gyermekekről és szaporodó számú unokákról, megnyugtató a család kontinuitásának tudata; lehetséges-e, hogy az a sok minden értelmén és érdemen felüli jó, amit az élettől kaptunk, egy újabb és talán még újabb nemzedékre tovább szálljon?

„Az ágyam hívogat”⁽²³⁾ – de jól mondja Ady Endre! – mégis a túlfeszített agy egy üresen járó malomként tovább morzsolja saját köveit. Micsoda kifürkészhetetlen út vezet attól a gügye mosolyú, tudatra alig-alig eszmélt bámész, rövid nadrágos fiúeskától [rossz olvasás és fejszámolásban való abszolút impotenciád miatt... (az apróságokban való koncentráció most sem erős oldalal) társaid neveltsége voltál] mai önmagadhoz? Csupán hatvan év telt volna el azóta, hogy egy bámész gyermeki agy kezdte gyűjtögetni benyomásait az emberi kultúra által összeszedett ismeretanyagról, és csak ötven év azóta, hogy mikroszkópban először láttál idegsejtet! És most pimasz önbizalommal a természet legnagyobb remekművén próbálsz kontrá kezded? Ugyanez lehet-e a tudományos agy- és tudatelmélettel küszködő lélek, mint az a „képlékeny anyag”, melyet egy család tradíciói és meggyőződése formált? Furcsa és hihetetlen, de mégis a válasz: igen! Csak... „Ó, mért oly későn, levelek hullása, daru távozása idején”⁽²⁴⁾:

...miért csak negyvenöt év útkeresése után akadozó szívvel, rövidülő lélegzettel jutok el a „semmiből? (talán?) „új világot teremtő” agyelmélethez? Persze a tudomány eddig nem volt érett, sőt nagyobbára ma sem az, még csak matematikai alapjait teremtették meg (az ún. „disszipatív struktúrákban” vagy dinamikus mintázatokban) annak az új tudásnak, ami egységes agyelmélethez kell, és pár évvel ezelőtt itt-ott erről tartott előadásaim az értetlenség betonfalába ütköztek. De a gyümölcs érik, csupán én azt már meg nem érem! „Denn wir sind nur die Schale und das Blatt. Der grosse Tod, den jeder in sich hat, das ist die Frucht um die sich alles dreht.”⁽²⁵⁾

És mindezek után boldog embernek véled magadat? „Heureux qui comme Ulysse...” „boldog, ki szép utat tett, mint Ulysses hajdan” ...igen, ilyen értelemben az, így visszatekintve minden simasága mellett is kalandos, szép életút az, amire visszatekintek. Bánod-e? Oh, igen: sok minden elszalasztott alkalmat, az óvatosságot, hagyomány- és törvényisztelet polgár mennyi gyávaságát és megalkuvását. Hogyan is mondja Hamlet nagy monológjában: „Ekképp az öntudat/ belőlünk mind gyávát csinál./ s az elszántság természetes színet/ a gondolat halványra betegíti;/ ily kétérdés által sok nagyszerű./ fontos merény kifordul medriből/ s elveszti 'tett' nevét”⁽²⁶⁾.

Kevesébb bánom sok romantikus boldogságot, akkor is, ha volt egy-némely következménye. Nem bántad meg, hogy nem mentél el, amikor előtted lett volna a nagyvilág? Lehetél volna „nem más itt, mint osztályidegen, nem más ott, mint szakm képleten...”⁽²⁷⁾, vagy „idegenbe szakadt kiváló hazánkfia”... „Áldjon vagy verjen sors keze”; ezzel tartoztam önmagamnak, családom történetének és ennek a népnek, és aki csak szolgálni akar, azt családás nem érheti... Goszpodij pomiluj.

(A befejező részt márciusban közöljük.)

JEGYZETEK

- (13) József Attila Óda c. verséből
 (14) Németh László: Homályból homályba
 (15) Vereby Károly, 1909–1945
 (16) Vitorlás szleng: csodalegényesség
 (17) Dr. Gömöry András, később kiváló szívsebész
 (18) Budapesti Német Reáliskola
 (19) Kerpel-Fronius Ödön, a gyermekgyógyászat világhírű professzora
 (20) József Attila: A Dunánál
 (21) J. C. Eccles-szel és M. Itoval: A kisagy mint neuronális gép; 1967
 (22) Molnár Ferenc: Egy, kettő, három
 (23) Ady Endre: Szeretném ha szeretnének kötetben, 1910
 (24) Kiss József
 (25) Rilke: Das Buch von der Armut und vom Tode, 103
 (26) Arany János fordításában
 (27) Márai Sándor annak idején kéziratban terjesztett Halotti beszéd c. verséből (az „itt” és „ott” természetesen megfordítva)